

ALİ FUAT BILKAN • Osmanlı İmparatorluk İdeolojisi

ALI FUAT BILKAN 1963 yılında Şanlıurfa'da doğdu. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunu olup lisansüstü çalışmalarını klasik Türk edebiyatı alanında gerçekleştirmiştir. Sırasıyla ODTÜ, Gazi, Jawaharlal Nehru, Fatih, Wisconsin, TOBB ETÜ ve İpek Üniversiteleri'nde akademisyen ve idareci olarak görevler aldı. Hindistan'da Babür dönemi el yazmaları üzerine araştırmalar yaptı. Edebiyat metinlerine sosyo-kültürel yaklaşımlar içeren çok sayıda çalışması mevcuttur. Yayımlanmış bazı eserleri şunlardır: *Nabi Divanı*, *Hindistan'da Gelişen Türk Edebiyatı*, *Masal Estetiği*, *Osmanlı Şiirine Modern Yaklaşımlar*, *Babür'ün Risâle-i Validiyyesi*, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*, *Sultan'm Dini*, *XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatı*. İletişim'den 2016'da *Fakihler ve Sofuların Kavgası*, 2018'de *Osmanlı Zihniyetinin Oluşumu*, 2019'da *Mevlid: Değerden Ritüele*, 2023'te *Kültürün İktidar: Siyasal Teoloji ve Kültürel Egemenlik* adlı eserleri yayımlanmıştır.

İletişim Yayınları 3024 • Tarih Dizisi 155

ISBN-13: 978-975-05-3118-7

© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2021, İstanbul

2. Baskı 2025, Ankara

EDITÖR Aybars Yanık

KAPAK Suat Aysu

KAPAK GRAVÜRÜ Agostino Veneziano'nun Kanunî Sultan Süleyman için çizdiği kompozit taç gravürü (British Museum, nr. 1859,0806.307)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DIZIN Berfin İnan

BASKI ve CİLT Meteksan Matbaacılık · SERTİFİKA NO. 46519

BeYTEPE Köyü Yolu, No. 3 Bilkent, Çankaya 06800 Ankara

Tel: 312.266 44 10

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ALİ FUAT BİLKAN

Osmanlı İmparatorluk İdeolojisi

Klasik Dönemde
Din, Toplum ve Kültür
(1451-1603)

*Hayatıma güzellikler katan örnek insan
Alaeddin Ceceli Bey'in aziz hâtırasına;*

*“Tekrar mülâkî oluruz bezm-i ezelde
Evvel giden ahbâba selâm olsun erenler”*

– YAHYÂ KEMAL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	11
GİRİŞ.....	17
OSMANLI'NIN ETRAFINDAKİ DÜNYA.....	27
Batı dünyası.....	28
Doğu dünyası.....	33
BİRİNCİ BÖLÜM	
İKİ CIHAN SULTANI.....	45
Kutsal hükümdar.....	45
İmparatorluk tacı.....	50
Yedi iklim padişahı.....	54
Sultan'ın kulları.....	57
Kızıl Elma.....	60
Sünnîliğin koruyucusu.....	63
Hâdimü'l-Haremeyn.....	65
Mehdî-i zaman.....	69
Sâhib-kırân.....	77
Kutbu'l-aktâb.....	81
İKİNCİ BÖLÜM	
SALTANAT MERKEZİ.....	89
İstanbul'un ihyâsı.....	89
Galata'nın güzelleri.....	95
İmparatorluk mimarisi.....	99
Hat ve musikî.....	104

İhtişamlı törenler.....	107
İmparatorluk dili: İnşâ.....	115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÜKÜMDARLIK SANATI	125
Siyasetnâmeler.....	125
İdeal hükümdar.....	129
Nasihât ve ahlâk kitapları.....	133
Gaza ruhu: Fetihnâmeler.....	146
Padişahın imajı: Selimnâme ve Süleymannâmeler.....	151
Resimli kitaplar: Nakkaşların altın çağı.....	158

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HİLAFETİN DÖNÜŞÜMÜ	165
Tarihsel arka plan.....	165
Kudret ve adalet.....	170
Ulu'l-emr.....	179

BEŞİNCİ BÖLÜM

DİN VE DEVLET	185
Merkeziyetçi tasavvur.....	185
İmparatorluğun tarikatları.....	188
Devlet ve tarikat ilişkileri.....	194
Padişahı aldatmak.....	201
Müneccimler ve kehânetler.....	207
Din ü devlet, mülk ü millet.....	215

ALTINCI BÖLÜM

TAHAKKÛM SİYASETİ	225
Nizâm-ı âlem.....	225
Mersiye edebiyatı.....	230
Fıkhın hâkimiyeti.....	239
Fetva kılıcı.....	246
Örf ve kanun.....	254

YEDİNCİ BÖLÜM

POLEMİKLER GELENEĞİ	259
Tartışma zemini.....	259
Tehâfüt tartışmaları.....	262
Hâşiyeler çağı.....	267
Mülhid ve zındık isnadı.....	271
Ekberîlik tartışmaları.....	276
Para vakıfları.....	282

SEKİZİNCİ BÖLÜM

DİN VE SİYASET	287
İşyan ve katliam.....	287
Kızılbaşlıktan Şiîliğe.....	291
Bektaşîliğin doğuşu.....	296

DOKUZUNCU BÖLÜM

BİLİM ANLAYIŞI	299
İlimlerin tasnifi.....	299
Ders programları.....	304
Bilimsel eserler.....	309

ONUNCU BÖLÜM

DİN VE TASAVVUF	317
Dinî ve tasavvufî eserler.....	317

ON BİRİNCİ BÖLÜM

İMPARATORLUĞUN ŞİİRİ	329
Klasik edebiyat.....	329
Edebiyat bilimi.....	330
Himaye.....	331
Mahfil.....	335
Özgünlük.....	336
Nazire.....	338
İmaj dünyası.....	339
Anlatım tarzı.....	341
Klasik dönemin şairleri.....	342
Âşık edebiyatının milâdı.....	354
Türkî-i Basît.....	358

ON İKİNCİ BÖLÜM

TERCÜME EDEBİYATI	361
Klasiklerin keşfi.....	361
Farsça ve Arapçanın yükselişi.....	373

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ HAYAT TÜRLERİ	379
Yeni bir kamusal alan: Kahvehane.....	379
Hamam kültürü.....	382
Sâkîye sesleniş.....	386
Şehrin güzelleri: Şhregîzler.....	389
Özel hayata açılan pencere.....	395
Serüven tutkusu.....	403

Fizyonomi merakı	407
Yeni şeyler söylemek	409
ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
AŞK ÇEŞİTLEMELERİ	417
Beşerî aşk ve ilahî aşk	417
ON BEŞİNCİ BÖLÜM	
TARİHYAZIMI	431
Tarihçiler ve tarihler	431
Biyografiler ve şuara tezkireleri	438
Menâkıbnâmeler	441
Coğrafyanın keşfi	444
SONUÇ	
DÜZENİN BOZULMASI	451
KAYNAKÇA	459
DİZİN	481

ÖNSÖZ

Bu kitapta, Osmanlı tarihinin 1451 ile 1603 yılları arasında tahta çıkan II. Mehmed, II. Bayezid, I. Selim, II. Süleyman, II. Selim, III. Murâd ve III. Mehmed dönemlerindeki telif ve tercüme eserlerden hareketle, *imparatorluk ideolojisinin* oluşum sürecini ve karakterini değerlendirmeyi amaçladık. Fâtih Sultan Mehmed'in tahta çıkışından 16. yüzyılın sonuna kadar, yaklaşık yüz elli yıl boyunca yazılan eserler üzerinde kurguladığımız bu çalışma, daha önce neşrettiğimiz *Osmanlı Zihniyetinin Oluşumu: Kuruluş Döneminde Telif ve Tercüme* (İletişim Yayınları, 2018) adlı kitabın devamı mahiyetinde olup Osmanlı klasik dönemindeki sosyal, kültürel ve dinî hareketlere, *dönemin edebî eserleri* perspektifinden bakmayı esas almaktadır.

Sanat eserlerinin, yazılma dönemi, yazılış sebepleri ve içerdikleri mesajlar bakımından dikkatle incelenmesi, çağın ruhunu anlamaya yardımcı olacağı gibi, disiplinlerarası çalışmalara da önemli katkılar sunacaktır. Bir minyatürde yer alan tematik bir görüntünün yanı başında, söz konusu döneme ait pek çok maddi kültür unsurunun fark edilebilmesi, ancak bilimsel bir tecessüs ve olağanüstü bir dikkatle mümkün olabilir. Esasen bir dönemin kültür tarihi konusunda yapılacak çalışmalarda, sadece tarih, edebiyat veya dinî eserlerden değil, minyatür, tezhip, hat ve mimarî tarzlardan, hatta düğün şenliklerini içeren surnâme türü eserlerin içeriklerinden de yararlanmak, araştırmacılara orijinal malzemeler sunacaktır. Giysiler, duruş ve davranış biçimleri, renk ve desenler, halı ve kilim motifleri, arka plandaki nesnelere, bu yönüyle inanılmaz bir zenginlik taşır. Bu bakımdan düğün şenliklerinde veya elçi kabullerinde sultana sunulan hediyelerden hareketle, dönemin bilim ve sanat anlayışı, ülkelerin ürettiği en tanınmış ürünler, muhataba verilen de-

ger ve nihayet dönemin ekonomik durumu gibi konularda çeşitli değerlendirmeler yapılabilir.¹

Edebî eserlerin tarih, sosyoloji, psikoloji, kültür tarihi, felsefe ve diğer pek çok alanda dikkate alınması gerektiği konusundaki ısrarımızın en önemli sebebi, bu eserlerdeki bazı ayrıntıların orijinal yorumlara imkân sağlamasıdır. Bu yönüyle edebî eserler, duygusal değerleri ön planda olan birer belge mahiyetindedir. Sözgelimi, kasidelerdeki övgü kalıplarında, sultanın “ideal padişah” olarak kime benzetildiği yahut ne tür sıfatlarla tanımlandığı, dönemin zihniyetini ve hâkim ruhunu anlamamıza da yardımcı olacaktır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonraki yüzyıllarda oluşan kültürün, daha ziyade Timurlu, Sâsânî ve kısmen Harezm sahasına dayanması, klasik dönemin edebî geleneği üzerinde de etkisini sürdürmüştür.

Bilindiği gibi, İstanbul'un fethinden itibaren, birçok alanda hâkim olan anlayış, *sultan-halifenin merkezde yer aldığı bir cihan imparatorluğuna* dayanır. Bu durum, sadece Osmanlı için değil, aynı dönemdeki birçok büyük devlet için de söz konusudur.

Seydi Ali Reis'in Hindistan'da muhatap olduğu; “Osmanlı mı yoksa Bâbürlü Devleti mi büyüktür?” sorusu, bu anlayışın Bâbürlü, Safevî, Memlûk gibi Doğu hükümdarlarının da ideali olduğunu gösterir. “Roma İmparatorluğu'nun 1254'e kadar kutsal Roma İmparatorluğu” ve 15. yüzyıl sonlarından itibaren “Alman ulusunun Kutsal Roma İmparatorluğu”² olarak adlandırılması, Osmanlı Devleti'nin çevresinde hâkim olan ve zamanın ruhunu da yansıtan “Cihan İmparatorluğu” anlayışını göstermektedir.

Patrimonial devletin kurumsal bir kimlik kazandığı bu dönemde, birçok sanat eserinde emperyal söylem ön plandadır. Bilhassa edebî eserlerde karşımıza çıkan “kutsal hükümdar” imajı, yeni bir yönetim anlayışını da işaret eder. Bu dönemde yazılan eserlerin ve ortaya çıkan yeni edebî türlerin emperyal karakteri, Roma imparatorluk mirasının en güçlü varisi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun “yeni ideolojisini” yansıtır. Bu dönemde, sosyal hayata açılmanın sağladığı zevk ve tercihlerdeki değişim, yeni konu ve fantastik te-

1 Bu konudaki dikkatler için bkz. Esin Atıl, “The Image Of Süleymân In Ottoman Art”, *Süleymân The Second And His Time*, ed. Halil İnalçık ve Cemal Kafadar, The Isis Press, İstanbul, 1993, s. 333-341; Gülnur Necipoğlu, “Süleymân the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman-Hapsburg-Papal Rivalry”, *Süleymân the Second and His Time*, ed. Halil İnalçık ve Cemal Kafadar, Isis Press, İstanbul, 1993; Sezer Tansuğ, *Şenlikname Düzeni*, yay. haz. ve önsöz, Ömer Faruk Şerifoğlu, Everest Yayınları, İstanbul, 2018; Fatma Sinem Eryılmaz Arenas Vives, *The Shehnamecis of Sultan Suleyman: 'Arif and Eflatun and Their Dynastic Project*, yayımlanmamış doktora tezi, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, The University of Chicago, Chicago, 2010.

2 Mehmet Sinan Birdal, *Kutsal Roma İmparatorluğu ve Osmanlı*, çev. Barış Özkul, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 186.

malarla gelişen Osmanlı edebî kültürünün kendine has bir üslup kazanmasına imkân tanımıştır.

Bu çalışmamızda, İmparatorluk kültürünün, esas olarak Claude Levi-Strauss'un "bilinçdışı yapılar"³ olarak kavramlaştırdığı ve tarihçi ile etnoloğun dayanışmasıyla anlam kazanacak, geçmiş ile bugün arasında "değişmeyen düşünme yapıları"na dikkat çekmek istedik. Tarihten bugüne değişen onca şeye rağmen, değişmeyen ve bir anlamda birbirine benzeyen zihniyet kalıpları, farklı toplumlarda ortak temalarla karşımıza çıkabilmektedir. Bu bakış açısıyla, tarihsel olay ve olguların, zamanla nasıl bir dinî kimlik kazandığını ve "kutsal tarih" olarak toplumların bilinçaltlarına yerleşerek kalıtsal bir karaktere büründüğünü anlatmaya gayret ettik. Kitabın başlığındaki "ideoloji" kavramı, daha ziyade imparatorluk zihniyetinin araçlarını oluşturmada, dinî esasların yeniden yorumlanmasına dayalı siyasal sistemi işaret etmektedir. Bu konuda Terry Eagleton'ın, "ideoloji, hâkim toplumsal grup veya sınıfın iktidarını meşrulaştırmakla ilişkilidir"⁴ ifadesi ve meşrulaştırma sürecinde sıraladığı altı farklı strateji, Osmanlı imparatorluk ideolojisinin gerçekleşme sürecini de özetlemektedir:

Egemen iktidar kendisini, kendine yakın inanç ve değerlerin *tutunmasını sağlayarak*, bu tür inançları doğrulukları kendinden menkul ve görünüşte kaçınılmaz kılacak şekilde *doğallaştırarak ve evrenselleştirerek*, kendine meydan okumaya kalkışan fikirleri *karalayarak*, rakip düşünce biçimlerini, muhtemelen açığa vurulmayan ama sistemli bir mantıkla *dışlayarak* ve toplumsal gerçekliği kendine uygun yollarla *çapraşıklaştırarak* meşrulaştırabilir.⁵

Burada, genel anlamda İslâm devletleri ve özelde Osmanlı imparatorluğu açısından, toplumu yönlendiren siyasal öğretilerin oluşturulmasında, *hükümdarı ve onun icraatlarını meşrulaştırmanın en etkin aracı olarak, ulemâ ve sufi çevrelerin dinî nasları yorumlama geleneğinin önemli bir role sahip olduğunu* belirtmek gerekir. Dolayısıyla, din, hukuk, bilim, düşünce ve sanat alanlarında oluşturulan ideolojinin mimarlarının, "kutsal devlet" anlayışını ebed-müddet kılmak için, dinî nasları yorumlayarak "tarihsel bir din anlayışı"nı hâkim kıldıklarını söylemek mümkündür. Esasen Osmanlı klasik dönemi *siyasal teoloji* incelemeleri açısından oldukça verimli bir dönemi temsil eder. Bu bakımdan eserde yer alan bazı örnek vakalar, aynı zamanda dönemin siyasal teolojiye uygun karakterini de yansıtmaktadır.

3 Claude Levi-Strauss, *Yapısal Antropoloji*, Fransızca aslından çev. Adnan Kahiloğulları, İmge Kitabevi, Ankara, 2012, s. 47-52.

4 Terry Eagleton, *İdeoloji*, Ayrıntı Yayınları, 5. basım, İstanbul, 2020, s. 23.

5 Terry Eagleton, *İdeoloji*, s. 23.

Çalışmamız sırasında, tarihî dönemi belirlemede ve kavramlaştırmada bazı tereddütler yaşamakla birlikte, klasik dönemde telif ve tercümenin sınırını, iki Mehmed arasındaki (II. Mehmed'in tahta geçişi ile III. Mehmed'in saltanatının sonuna kadar) dönem (1451-1603) olarak belirlemeyi uygun gördük.

Esasen, henüz III. Murâd ve III. Mehmed dönemlerinde ortaya çıkan sosyal, siyasî ve ekonomik sorunlar, klasik dönemden kopmayı işaret ettiği gibi, bir bunalım ve arayış dönemini de haber verir. 17. yüzyıl boyunca, birçok tarih yazarı, şair ve âlimin dile getirdiği gelenekten kopma ve klasik döneme ait değerlerden uzaklaşma temalı eserler, bu tarihten itibaren farklı bir dönemin başladığını göstermektedir. Dolayısıyla, 17. yüzyılı daha sonra müstakil bir çalışma olarak ele almayı planladık.

15. yüzyılın ikinci yarısı ile 16. yüzyıl boyunca kaleme alınan yüzlerce telif ve tercüme eser ile şerh, hâşiye, ta'likât ve benzeri risâlede yer alan konular ve tartışma konuları, dönemin zihniyetini ve hâkim ruhunu ortaya koymaktadır. Birçoğu birkaç sayfalık kısa izah ve eleştirilerden oluşan bu eserlerin tamamını incelemek ayrı bir araştırma gerektirmekle birlikte, ele aldığımız konularla ilgili olan bazı risâle, hâşiye, ta'likât benzeri eserleri de değerlendirmeye gayret ettik.

Klasik çağ, gerek telif gerekse tercüme açısından oldukça verimli bir dönem temsil eder. Sadece İbn Kemâl'in, on dokuzu Türkçe, yedisi Farsça ve 184'ü ise Arapça olmak üzere, irili ufaklı toplam 210 eseri,⁶ Gelibolulu Mustafa Âlî'nin tarih, şiir, nasihatname, âdâb-ı muâşeret, siyasetname gibi farklı konularda yazılmış yetmiş civarındaki eseri ve Lâmi'î Çelebi'nin kırk altı eseri bile, dönemin kültür ve edebiyat hayatının zenginliğini yansıtmak için yeterli örneklerdir.

Söz konusu döneme ait yazılı eserleri değerlendirirken, elbette yazarların asıl niyetleri, padişaha, saray çevresine ve bürokratlara yakınlıkları, din, mezhep ve tarikat mensubiyetleri gibi belirleyici etkiye sahip özellikleri de göz önünde bulundurmaya ihmal etmedik. Bilhassa siyasetnâme ve nasihatnamelerdeki telkinlerin bir kısmında bu tür kimlik ve aidiyetlerin etkili olduğu muhakkaktır. Bu bakımdan, Şahnâme, Selîmnâme, Süleymannâme gibi doğrudan padişah için yazılan eserlerle bazı tarih kitaplarının, hâmilik esasına göre kurgulanmış eserler olarak bilgi ve yorumları bakımından ihtiyatla karşılanması gerektiğini belirtmek gerekir.

Esasen, resmî tarihçilerin ya da devlet adamlarının yazdığı eserlerin ihtiva ettiği bilgilerin sıhhati, dönemin şartları ve yazarın konumu gereği şüpheli olduğundan, mukayeseli bir metotla değerlendirilmeye muhtaçtır. Bu

6 Bazı kaynaklarda, İbn Kemâl'in, ikisi kayıp olmak üzere, toplam 237 eseri bulunduğu belirtilmiştir. Şamil Öçal, *Kışladan Medreseye, Osmanlı Bilgini Kemalpaşazâde'nin Düşünce Dünyası*, İz Yayınları, İstanbul, 2013, s. 58.

bakımdan, Osmanlı tarihi konusundaki en ilginç bilgi ve anekdotların, *anonim tarih kitapları ile şiir, menkıbe ve sözlü kültürde* yer aldığını belirtmek gerekir. Araştırmacıların, zengin dipnotları ve devlet arşivlerinde yer alan kaynaklar kadar, bu tür “özel” bilgilere başvurmaları, konuların farklı bakış açısı ve yorumlarla daha zengin bir biçimde değerlendirilmesini de sağlayacaktır.

Osmanlı İmparatorluk kültürü üzerine gerçekleştirdiğimiz bu araştırma, dönemin kaynakları ışığında klasik çağın dünyasını anlamayı esas almaktadır. Uzun bir hazırlık dönemine dayanan çalışmamızda, klasik dönemde kaleme alınan telif ve tercüme eserlerin tür ve içeriklerinden hareketle, İmparatorluk kültürünün edebiyat ve sanat penceresinden görüntüsünü yakalamaya çalışırken, farklı disiplinlerin imkânlarından de yararlandık. Girişte döneme ait tarihî bilgileri vererek Osmanlı coğrafyasının etrafındaki dünyayı anlatmayı uygun gördük. Daha sonraki bölümlerde, hükümdar, saltanat merkezi, nasihat ve siyaset kitapları, hilafet, din ve devlet ilişkileri, dönemin tartışma konuları, edebiyat, bilim ve sanat ana temaları etrafında “imparatorluk ideolojisi”nin kurgusunu anlatmaya çalıştık.

Eserdeki imlâ tercihinde, alıntılara ve kaynakların tercihlerine müdahale etmemekle birlikte, günümüz okuyucusuna kolaylık sağlamayı esas aldık. Eserin en önemli yönlerinden biri de ele alınan dönemle ilgili geniş bir bibliyografya sunmasıdır. Gerek dipnotlarda gerekse kaynaklar bölümünde yer alan referanslar, sadece eserden istifade edecekler açısından değil, benzer konularda daha geniş araştırma yapmak isteyenlere de yardımcı olacak niteliktedir.

Bu çalışmada teşvik ve desteklerini gördüğüm değerli dost Tanıl Bora'ya ve eserin basım aşamasındaki titiz çalışmaları ve emekleri için başta Aybars Yanık olmak üzere, tüm İletişim Yayınları çalışanlarına teşekkür ederim.

Eserin hazırlanmasında, bana rahat ve sorunsuz bir çalışma ortamı hazırlayan eşim Nesrin'e ve çocuklarıma çok şey borçluyum. Alaeddin Bey ve Aytan Hanım, bana akademik hayatım boyunca geniş imkânlar sağladılar. Kitabın hazırlanması sırasında ne yazık ki çalışmalarımda büyük desteklerini gördüğüm kayınpederim Sayın Alaeddin Ceceli'yi kaybettik, bu çalışmayı ona ithaf etmek, benim için bir vefa borcu ve büyük bir onur olacaktır.

Ankara, 2021

GİRİŞ

Mütevazı ve sade bir hayat tarzını temsil eden “beylik”ten “bürokratik devlet”e ve oradan da çok kültürlü ve “ihtişamlı imparatorluğa” uzanan süreçte, sabit kalan ve değişen değer ve anlayışların tahlili, Osmanlı’yı farklı dönemlerdeki tanımlayıcı özellikleriyle bilmeyi sağlayacağı gibi, tarihin dönemselliğini de ortaya koyacaktır.

Esasen İstanbul’un fethinden itibaren, Doğu ve Batı imparatorluklarının görünüş ve davranış biçimlerinin etkisiyle, dinî ve geleneksel değerlerden bağımsız olarak bir imparatorluk formatının oluşturulması, Osmanlı Devleti’nin yeni bir kimlikle ortaya çıkmasını sağlamıştır. Burada, imparatorluk kültürünün altyapısının II. Murâd döneminde hazırlandığı, ancak imparatorluk sembolleri ve davranış normlarının II. Mehmed döneminde oluşmaya başladığı görülmektedir.¹

Bilindiği gibi, 15. yüzyılın ikinci yarısı, genellikle Türk hükümdarların saltanat dönemini kapsar. Ancak Candaroğlu, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevî, Karaman, Alâiye, Memlûk ve Kırım hanlıklarının hüküm sürdüğü bu coğrafyaların büyük bir kısmı, 16. yüzyılın başlarında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Sadece Doğu’da değil, Batı’da ve Akdeniz’de de Sırbistan, Mora, Bosna, Arnavutluk, Eflak, Boğdan, Ege adaları gibi birçok bölge Osmanlı topraklarına katılmış ve 16. yüzyılın başlarında, dünyanın güçlü imparator-

1 Halil İncalcık, I. Murâd’a “Gazi Hüdâvendigâr” unvanı verildiğini, bunun da Farsçada “imparator” anlamına geldiğini, ancak “bu sıfatın Fâtilh Sultan Mehmed ile kesin bir anlam kazandığı”nı belirtir (Halil İncalcık, *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016, s. 106).

luklarından biri kabul edilen Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki gücü en yüksek noktaya ulaşmıştır.

Bu yükselişin dönüm noktası, hiç şüphe yok ki İstanbul'un fethidir. 650 yılından itibaren, İslâm orduları tarafından defalarca kuşatılan İstanbul'un 29 Mayıs 1453'te Osmanlılar tarafından fethedilmesi, Doğu'da ve Batı'da büyük yankılar uyandırmıştır.

Bilindiği gibi, II. Murâd'ın Edirne'de vefat etmesiyle II. Mehmed, ikinci kez Osmanlı tahtına çıkmıştır. İstanbul'u fethettikten sonra Fâtiḥ lâkabıyla anılacak olan yeni padişah, çok iyi bir eğitim görmüş ve kısa süreli de olsa, daha önce saltanatı yönetme konusunda tecrübe edinmişti. İstanbul'un fethinden önce, Balkanlar'da geniş topraklara sahip olan Osmanlı Devleti bu fetihle birlikte, yeni bir yönetim anlayışına evrilmiştir.

Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi olan İstanbul, aynı zamanda Hıristiyan dünyası için de bir denge unsuruydu. Başta Sırlar olmak üzere, Katolik kiliseyle problemler yaşayan Ortodoksların, Papa II. Pius'la ortak hareket etmeyerek Osmanlı'nın Balkanlar'daki yayılışına ve yeni fetihlerine karşı koymamaları önemli bir imkân sağlamıştır. Fâtiḥ'in bu bölgede uyguladığı siyaset, önemli bir iyimserlik yaratmış, yerel halkı ve yöneticileri Osmanlı Devleti'ne yaklaştırmıştır. Eflak Eyaleti'ne Radul'un tayini, Sırların 1459'da Macarlara boyun eğmekteyse, gönüllü olarak Osmanlılara teslim olmayı seçmesi, Boğdan Voyvodası'nın "Osmanlılar'ın dostuna dost, düşmanına düşman olacağını"² bildirmesi ve Venedikliler'le 1479'da anlaşma imzalanması; Hıristiyan yöneticilerin, çıkarlarını koruyarak Osmanlı himayesinde yaşayabilecekleri konusundaki inançlarını pekiştirmiştir.

Esasen aynı siyaset, Müslüman coğrafyalar için de söz konusuydu. 1478'de Mengli Giray'ın, padişah tarafından Kırım Hanlığı'na ve Karaman'daki karışıklıklara müdahale edilerek Pîr Ahmed'in Karaman tahtına getirilmesi, Fâtiḥ'in etrafındaki topraklara hâkim olma stratejisini göstermektedir. Yerel yöneticilerle ilişkilerde, timar vaadinden can ve mal güvenliğini sağlamaya kadar birçok konudaki iyi niyetli yaklaşımlar, halkın sempatisini de toplamıştır. Bilhassa Balkanlar'daki despotların ve soyluların el koyduğu toprakların devletleştirilerek köylülerin ekip biçmesi için tahsis edilmesi, bu bölge-lerde büyük memnuniyet sağlamıştır.

Bu yönüyle, Osmanlı Devleti'nin imparatorluğa dönüşümünde, aslında pek çok alanda devletin imkân ve avantajlarını riske sokmuş ve erk paylaşımını kaçınılmaz kılmıştır. Karen Barkey, "etnik-dini farklılıklara dayalı" idarî sistemin ve "millet hukuku"nun inşâsını, bu bakımdan bir zaruret olarak kabul eder:

2 Hakkı Dursun Yıldız (İlmi Müşavir ve Redaktör), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 10. cilt, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, s. 230.